

УДК 82.09:091.33

Бурченя В. В.

“ВОГНЕННІ СТОВПИ” РОМАНА ІВАНИЧУКА В КОНТЕКСТІ ПАЛІМПСЕСТНОГО ПИСЬМА

Активний розвиток жанру історичного роману в середині 60-х років минулого століття є спробою розсунути межі історичного канону в “советський” літературі і створити модель палімпсестної історії. Саме таку творчу модель обрав собі за основу і Роман Іваничук. Іваничук – один з тих майстрів слова, завдяки яким в українській літературі виник феномен палімпсестного роману. У такому творі автор переосмислює вітчизняну історію, готуючи для читача своєрідний сюрприз.

Чи не найяскравішим романом, написаним у контексті палімпсестного письма, є тетралогія “Вогненні стовпи” Романа Іваничука. Проте твір ще не був предметом дослідження літературознавців у згаданому аспекті. У “Вогненних стовпах” Роман Іваничук відкрив перед читачами правдиву і тривалий час замовчувану, або ж “перекручену” сторінку героїчної боротьби українського народу проти двох імперій.

Автор творить нового героя через призму “історія – це людина, а людина – це історія”. Концептуальний герой у творі є двоплановий, виступає як реальний персонаж історії, і як постать, що виконує репрезентативну функцію.

Не лише події збройної боротьби УПА, а й міфи тисячолітньої давності усвідомлюються в новому прочитанні Іваничука. “Вогненні стовпи” є дуже складною спорудою, оскільки маємо тут елементи автобіографізму, еротизму, містики, публіцистизму, риси пригодницького, політичного та химерного роману.

Active development of genre of the historical novel in the middle 60-s of the previous century is the attempt to expand the limits of the historical canon in the “Soviet” literature and create a model of palimpsest history. This is the very creative model chosen as a basis by Roman Ivanychuk. The phenomenon of palimpsest novel was established in the Ukrainian literature owing to this writer. The brightest Roman Ivanychuk’s work written in the context of palimpsest writing is the tetralogy “Fire Pillar”.

Потреба переосмислення трагічних і героїчних сторінок української історії ставить нові завдання не лише перед вітчизняною історіографією, але й художньою літературою. Остання, випереджаючи історіографію, синтезуючи повстанську мемуаристику й епістолярій, пропонує власне бачення діяльності українського руху опору, зокрема Української Повстанської Армії.

Припущення, що отримавши з настанням незалежності України вільний доступ до історіографії, читач охочіше візьме до рук наукову працю, ніж літературний твір, підтвердилися лише частково. Закономірно, що історія неспроможна сповна замінити літературу, так само як і література – історію. Відомий український історичний романіст Роман Іваничук з цього приводу зазначив наступне: “З праць історіографів я можу довідатися тільки, як відбувалася битва, які полки у ній брали участь, яку зброю використовували, але аж ніяк не те, про що говорили між собою учасники війни. Саме письменник на підставі фактажу відтворює мислення часу, відкриває світ, який заслонений від сучасника караваном століть і десятиліть” [4, 8].

Нагадаємо, що історичні романи, у яких би переосмислювалися складні сторінки вітчизняної історії в українській літературі, почали з’являтися ще в середині 60-х років минулого століття. Протягом двох наступних десятиліть кількість творів на історичну тему досягла небувалих меж. Це свідчить про те, що саме письменники-шістдесятники, до покоління яких належить і письменник Роман Іваничук, ставили собі за мету переписати історію та розставити в ній нові акценти. Таким чином, активний розвиток жанру історичного роману в середині 60-х років, як нині видається, є спробою розсунути межі історичного канону в “совєтській” літературі і створити модель палімпсестної історії. Саме таку творчу модель обрав собі за основу і Роман Іваничук.

Палімпсест, як зазначено у Літературознавчій енциклопедії, означає рукопис на пергаменті, поверх змитого чи зіскобленого тексту. Перед тим, як написати новий текст, з нього зчищали старий. А оскільки очистити повністю не вдавалося, то часто старий текст проступав. Термін в українській літературі не новий, хоча дотепер нечасто вживаний по відношенню до творчості більшості

українських письменників, що працювали в жанрі історичного роману в радянський період. Іваничук – один із тих майстрів слова, завдяки яким в українській літературі виник феномен палімпсестного роману. Тобто, йдеться про твір, у якому автор переосмислює вітчизняну історію, готуючи, таким чином, для зацікавленого читача своєрідний сюрприз. Завдяки останньому читачі мали змогу ознайомитися з українською історією, яка була альтернативою історичній науці, наскрізь скутій ідеологічними настановами.

Чи не найяскравішим романом, написаним у контексті палімпсестного письма, є тетралогія “Вогненні стовпи” Романа Іваничука. Про різні художні аспекти цього роману йдеться у дослідженнях М. Ільницького “Містерія Йорданської ночі” [6], М. Дубини “Осмислюючи правду минулої війни: Про новий роман-легенду Р. Іваничука” [1], А. Сковронек “Найзухваліший Дон-Кіхот” [8], С. Підпригори “Художня рецепція комплексу Валенрода у романному триптиху “Вогненні стовпи” Романа Іваничука” [7], І. Яремчук “Але найбільша з них – любов: [Про прозаїка Р. Іваничука]” [10] та ін. Проте тетралогія ще не була предметом дослідження літературознавців в згаданому аспекті.

Виникає питання, яку методику обрав Іваничук для переписування історії, як це переписування у його творчій роботі відбувається. Передовсім йдеться про творення нового героя через призму “історія – це людина, а людина – це історія”. Концептуальний герой є принципово важливою постаттю у творчості автора, з огляду на її ідеологічну значущість та багаті підтексти. У творчості Романа Іваничука радянського періоду такий герой, як правило, інтелектуал: Маркіян Шашкевич, Микола Гулак, Іван Франко. Головний герой обов’язково має пройти ініціацію, тобто модель випробування: владою, грішми, жінками. І наступна складова концептуального героя – його двоплановість, коли герой виступає як реальний персонаж історії, і як постать, що виконує репрезентативну функцію. Зокрема у концептуалізації персонажів не можна не помітити поділ героїв на видатних людей, на пересічних особистостей і епізодичних осіб. Останні дуже часто в Іваничука виконують важливу історичну місію і є якщо не творцями історії, то щонайменше її рушіями.

Циклічність, зв’язок кожного роману Р.Іваничука з наступним

надає їм безперервності вічного часу, куди входять і видатні події, й маловідомі; і визначні люди, і невідомі офіційній історії їхні однорідці, без кого й великі не стали б великими. Тому письменник намагається реставрувати ці невідомі постаті – встановити справедливість, “вирівняти” історію, яку упродовж багатьох десятиліть висвітлювали упереджено. Цікаво, що ця тенденція не вичерпується і в творах останнього часу, як-от в романі про драматичну й досі не відому історію УПА “Вогненні стовпи”.

“Не шукайте, шановні читачі, у цьому романі прототипів, хоч мені деколи бракло сил відриватися від реалій, серед яких минули моє дитинство й молодість; не уникнув я, звичайно, художніх узагальнень, різноманітних химерій і найзухваліших домислів. Історичні постаті стали в романі подекуди умовними, а видумані, навпаки, зажили, як справжні; марно теж вивчати географію Покуття й Гуцульщини за моїм текстом, хоч я рідко вдавався до віртуальних топонімічних назв, – автор роману менше дбав про геополітичну адекватність, йому хотілося передусім відтворити настрої народу під час боротьби УПА за незалежність України” [2, 513]. А ще автор назвав свій роман спробою “художнього осмислення драматичної історії останніх наших збройних змагань за незалежність” [4, 7].

Іваничук відкрив перед читачами правдиву і тривалий час замовчувану, або ж “перекручену” сторінку героїчної боротьби українського народу проти двох імперій. Та не лише події збройної боротьби УПА на два фронти – з фашизмом і більшовизмом, прочитані у “Вогненних стовпах” заново. Навіть міфи тисячолітньої давності усвідомлюються в новому прочитанні Іваничука. Йорданський святвечір, у який відбуваються події твору, трактується автором як руйнування цієї традиції. “Тож не бралися вже в господинь руки до Святої Вечері, й замерзали на підвіконнях рум’яні пампухи в полумисках, зтягувалися в банях пісною осугою окропи над варениками і черствіла кутя в макітрах, бо згадалася мешканцям Сакатури позавчорашня новина: хтось бачив, як на коломийській товарній станції пискляві “штвовхачі” заганяли на запасні колії состави пак вагонів із зловісними коминками на дахах” [2, 268].

Творячи новий міф історії на якісно новому історичному ма-

теріалі, Іваничук-письменник розкривається перед нами в новій іпостасі. Водночас немає підстав остаточно стверджувати, що в цьому історичному міфі прозаїка виявляється посмертне життя соціалістичного реалізму. Так само, як і переконувати, що Іваничук повністю позбувся тих кліше, тих штампів соцреалізму, які мимоволі тяжіли над ним у часи соцреалізму, як от “міф про своїх героїв і чужих ворогів”, масовий характер боротьби проти ворога, ситуація компромісу зі злом. Попри все, не можна не зазначити, що і в цьому романі Іваничук залишається залежним від кон’юнктури. А бажання написати роман про повстанців можна водночас розцінювати як реакцію на кон’юнктуру нашого часу. Адже писати про повстанців стало модно, так само як писати за радянської влади про дружбу і боротьбу братніх народів проти ворога.

І все ж, на наш погляд, автору “Вогнених стовпів” вдалося досягти певної мети у зображенні історичних реалій Другої світової війни. За спостереженням Ірини Яремчук, у романі відсутній чіткий поділ героїв на позитивних і негативних [10, 52]. Роман Іваничук руйнує той канон, якого завжди чітко дотримувався, навіть незважаючи на те, що матеріал давав змогу здійснити згаданий поділ героїв з погляду ідеологічного та морального. Звісно, протиставлення героїв є, але це, скоріше всього, з погляду національно-державницьких позицій. Бійці УПА, українські селяни протиставлені чекістам Моліну, Болідові, Шкрупилі, зраднику Йосипу Кобацькому. Нерідко у романі спостерігаємо ситуацію, коли пропащі герої здатні зробити добро, а зло притаманне позитивним персонажам. Тому то, як вважає Ірина Яремчук, “важко “розпарцелювати” поміж добром і злом усіх мешканців твору” [10, 52.] На перший погляд, на цілковитий моральний осуд заслуговує офіцерська повія Агнешка. Проте саме вона розповідає Фросині про Йосипа Кобацького, що зрадив її чоловіка, не підставляє зв’язкових УПА Саломею і Руфіну, хоч як її до цього змушували її радянські “клієнти”.

У “Вогнених стовпах” не знаходимо притаманних творчості Іваничука платонічних стосунків між закоханими, за що автора неодноразово критикували його колеги по перу. Навпаки, герої не відмовляються від тілесної насолоди: Юлія Шинкарук та Іван Захарчук-Буркут, Петро Вакалюк і Ганна, Василь Андрусяк і Ліда. Відтак можна стверджувати, що химерне поєднання еросу з герої-

кою в тетралогії є сміливим експериментом Романа Іваничука.

Автор у романі спростовує міф про своїх героїв і чужих ворогів, який широко використовувався у радянській історичній романістиці. У цій страшній війні усе було набагато складніше. “... Що ж це діється, що люди враз аж так спідліли: продають своїх же за грейцар, а може, ті, котрих убили, зовсім і невинні...” [2, 158]. Ті, кого ми ще донедавна вважали героями, такими насправді не були. Лейтенант радянської армії Шпола був зненацька наляканий бандерівцями в сільській молодиці. Тікав звідти не як хоробрий визволитель, а як гуляка, якого раптом сполохали. Цілою низкою яскравих епізодів автор руйнує міф радянських істориків про червоних воїнів-визволителів, коли НКВС засилав у стан УПА провокаторів, які чинили по селах неймовірні звірства, сіяли в людей недовіру і розчарування. Більшість українців про звірства червоних визволителів дізнаються аж після остаточного падіння більшовицької імперії. “А в центрі людського виру на подвір’ї біля будинку колишнього НКВД, створилася до неба величезна квадратова яма, на дні якої одна попри одну лежали сімдесят відкритих домовин з людськими костями та черепами й посередині – найширша труна з двома зрослими скелетами” [2, 497].

Чимало колишніх українців після завершення Другої світової війни опинилися в еміграції. Автор “Вогненних стовпів” вустами Мирона розмірковує над тією проблемою, яка десятиліттями мучила не одного українського емігранта. “І чи треба, думав Мирон, щоб Потурай dokonче повертався в Україну, якщо він устиг прирости до чужої землі й почувається в ній натурально: природність побуту, напевне, сприяє ефективності його діяльності, й ніколи він не вживеться з новими законами, які сформувалися за півстоліття в невідомих для нього умовах життя на рідній землі...” [2, 500].

У розмові з Йосафатом, який докоряє своєму другу і письменнику Мирону, мовляв, про що писатимеш ти, який звик до вуалей, підтекстів великих дуль у кишені тепер, “коли Муза нарешті зірве з обличчя паранджу, як та визволена мусульманка”, автор, очевидно, у першу чергу собі самому собі відповідає: “А нині треба писати прямим текстом про те, що пережив наш народ, щоб наші нащадки не подумали колись, бува, що вільна Україна народилася, немов Афродіта з морської піни” [2, 501]. Глибокі роздуми Романа

Іваничука про мистецтво, національну ідею, призначення письменника, які він по черзі вкладає в уста своїх героїв, зустрічаємо в романі достатньо часто. Для прикладу: “Мистецтво рятує свята перспектива: воно завжди стоїть на шляху до Храму...” [2, 501]. “Національна ідея. Вона для нас – що для юдеїв віра. Ці категорії врятували обидва народи від загибелі...” [2, 502]. “Якщо письменники не зафіксують того, що діялось на нашій землі під час боротьби за незалежність, то далекий нащадок не складе їй належної ціни...” [2, 503].

Важко не погодитися з Іриною Яремчук в тому, що “Вогненні стовпи” є дуже складною, скомплікованою спорудою [10, 53]. Маємо ж бо тут елементи автобіографізму, еротизму, містики, публіцистизму, риси пригудницького, політичного, химерного роману. А ще, як помітила авторка, він генетично споріднений із середньовічним та ренесансним зразками західноєвропейського письменства, з романістикою Івана Франка та Володимира Винниченка та сучасними мистецькими тенденціями.

Водночас, за припущенням Миколи Дубини, у процесі роботи над твором Роман Іваничук зіткнувся з великими труднощами сюжетоскладання через те, що опрацював багатоплановий життєвий матеріал. “Твір не скрізь читається легко, заважають великі періоди, вив’язки складних речень, дещо рихлувата композиція” [1, 2].

Отже, у тетралогії “Вогненні стовпи” Романа Іваничука спостерігаємо ознаки палімпсестного письма, подані через переосмислення історичних подій та фактів або ж нове їх прочитання, розвіювання міфів та стереотипів у літературі. Це твір, де стираються грані між реальним та ірреальним. Роман генетично споріднений з попередньою традицією творення історичного роману та сучасними мистецькими тенденціями в літературі. А поєднання високого з низьким, масового з елітарним демонструє нову постмодерну іпостась майстра сучасності.

Література

1. Дубина М. Осмислюючи правду минулої війни: Про новий роман-легенду Р. Іваничука // Літ. Україна. – 2000. – 6 листопада. – С. 2.
2. Іваничук Р. Вогненні стовпи: Тетралогія. Видання друге, допо-

внене. – Львів: Літопис, 2006. – 516 с.

3. Іваничук Р. Дороги вольні і невольні: Спогади. – К.: Укр. Письменник, 1996. – 166 с.

4. Іваничук Р. Заклинання мольфара // СІТІ ЛАЙФ. – 2007. – № 2. – С. 7–10.

5. Іваничук Р. Не щоденний щоденник. – Львів, “Літопис”, 2006. – 216 с.

6. Ільницький М. Містерія Йорданської ночі: [Про повість Р. Іваничука “Вогненні стовпи”] // Слово і час. – 2003. – № 6. – С. 37–43.

7. Підпригора С. Художня рецепція комплексу Валенрода у романному триптиху “Вогненні стовпи” Романа Іваничука // Українська література в загальноосвітній школі: Науково-методичний журнал. – Київ, 2005. – № 10. – С. 7–10.

8. Сковронек А. Найзухваліший Дон Кіхот: [Про роман-легенду “Рев оленів нарозвидні” Р. Іваничука] // Київ. – 2001. – № 5–6. – С. 149–152.

9. Яковенко Н. Одна Клію, дві історії // Критика. – 2002. – № 12. – С. 12–14.

10. Яремчук І. Але найбільша з них – любов: [Про прозаїка Р. Іваничука] // Дивослово. – 2004. – № 5. – С. 46–54.